

Маложон О. І.,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства
Київського національного університету культури і мистецтв

СУДОВЕ КРАСНОМОВСТВО: НАВИЧКИ ОРАТОРА

JUDICIAL REDUCTION: ORTHODOX STUDIES

У статті розглянуто судове красномовство як один із найдавніших типів ораторського мистецтва. Зазначено, що в суді значне місце посідає змагальний момент між стороною звинувачення і стороною захисту, а необхідними ознаками мовлення обох сторін мають бути об'єктивність, чітка аргументованість і доказовість.

Ключові слова: *судове красномовство, ораторське мистецтво, змагальність, аргументованість, доказовість.*

В статье рассматривается судебное красноречие как один из древнейших типов ораторского искусства. Отмечено, что в суде значительное место занимает ораторское соревнование между стороной обвинения и стороной защиты, а необходимыми признаками речи обеих сторон должны быть объективность, четкая аргументация и доказательность.

Ключевые слова: *судебное красноречие, ораторское искусство, соревнование, аргументация, доказательность.*

The article considers judicial eloquence as one of the most ancient types of oratory. It is noted that in court there is a significant place between the prosecution and the defense side in a court, and the necessary features of broadcasting on both sides must be objectivity, clear argumentation and evidence.

Key words: *judicial eloquence, oratory, adversity, argumentation, evidence.*

Вступ. Стан сучасного суспільства характеризується інтенсивним розвитком мовленнєвих комунікацій. Мистецтво досконалого мовлення в європейській культурі вважається необхідним для всіх освічених людей. Якою б професійною діяльністю не займалися люди, вони мають доречно та переконливо висловлювати думки.

Сьогодні говорять про риторику як учення про досконале мовлення – переконливе, забарвлене, доцільне, ефективне, оскільки вона формує через стиль мовлення стиль життя. Більшість дослідників, таких як Л. Мацько, В. Молдован, О. Олійник, уважають, що завдяки риториці можна виховати досконалу мовленнєву особистість. Завдяки опануванню риторики можна випрацювати низку якостей, які стосуються процесу мислення, – критичність, гнучкість, оперативність; мовлення – точність, стислість, правильність, виразність тощо, а крім того, удосконалити комунікативну поведінку.

Для судових промов характерні розповідний тип мовлення, пов'язаний із передачею змістово-актуальної інформації. Висока частота вживання дієслів у судових промовах свідчить про переважне використання розповідного типу мовлення. Завдяки використанню дієслів у мовленні створюється динамічний функціонально-змістовний тип мовлення, через який повідомляється про розвиток подій. Уживання прикметників є характерним для іншого функціонально-змістового типу мовлення – опису. Уживання числівників у мовленні судових ораторів пов'язане з вимогою точності, конкретності судового мовлення. Звинувачувальні промови можуть вирізнятися найбільшою виразністю, образністю, емоційністю. Ці особливості мовлення зумовлені жанровими відмінностями судових промов, а саме різними комунікативними намірами, різними адресатами судових звинувачень тощо.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження комунікативних навичок судового оратора, визначення законів логічної побудови виступів і методик їх виголошення.

Результати дослідження. Розкрити особливості судового красномовства; охарактеризувати тексти публічних виступів; дати загальну характеристику джерел ораторського мистецтва; висвітлити основні промови різного призначення; розглянути складники майстерності судового оратора.

Красномовство має свою історію, без знання якої важко розраховувати на успіх, тим більше в мистецтві судового оратора. Уже в Стародавньому Єгипті, Індії, Китаї було відоме мистецтво риторики, але справжньою його батьківщиною є Стародавня Греція, де публічне слово мало надзвичайно велике суспільне значення [6].

Античні ритори виступали із сенаторських трибун, на засіданнях, форумах, судових процесах. Відомими риторами були Аристотель, Демосфен, Цицерон, Квінтіліан, Ісократ, Есхіл, Філократ, Лісій.

Стародавня Греція, Стародавній Рим в епоху демократичного розквіту стали своєрідною скарбницею риторики й ораторського мистецтва. За законами Солона, кожний афінянин повинен був особисто захищати свої інтереси в суді, бо участь представників дозволялася лише у виключних випадках, наприклад у справах осіб, які мали фізичні або психічні вади, жінок, неповнолітніх тощо.

Інтенсивний темп життя демократичних полісів вимагав діяльності, яка б спиралася на практичні навички в найрізноманітніших галузях. Серед них вирізнялося й словесне мистецтво риторів, які за наймом творили судові промови.

Публічний виступ у суді перед багатолюдною аудиторією був невід'ємною частиною функціонування судової влади в демократичних полісах Ста-

родавньої Греції. Крім того, ораторське мистецтво користувалося там величезною повагою, популярністю, тому численні ораторські школи давнього світу ніколи не були порожніми [5].

Красномовство слов'ян базувалося як на класичній античній риторичі, так і на досягненнях західно-європейської думки.

Перша східнослов'янська «Риторика» є спадкоємницею традицій античного світу, настанов Цицерона, Демосфена, Тацита, Аристотеля. Вона стала підґрунтям для подальшого розвитку слов'янського красномовства, спираючись на кращих її служителів – Феофана Прокоповича, Михайла Ломоносова.

У 1864 році в Україні було проведено судову реформу, яка запровадила суд присяжних, відділила суд від адміністрації, закріпила виборність суддів, змагальність кримінального процесу. Було створено адвокатуру. Між звинуваченням і захистом проходили публічні змагання, які викликали інтерес слухачів. Судові промови часто висвітлювалися в пресі. Усе це сприяло швидкому розвитку й удосконаленню судової риторики [7].

Варто зазначити, що судова промова – це промова, звернена до суду та інших учасників судочинства і присутніх під час розгляду кримінальної, цивільної, адміністративної справи, в якій містяться висновки щодо тієї чи іншої справи.

Виступаючи в суді з промовою, прокурор та адвокат підбивають підсумки не лише судового розгляду справи, а й усієї своєї попередньої праці, аналізують докази, висловлюють свою позицію у справі, міркування з питань, на які суду необхідно дати відповідь під час складання вироку, рішення, постанови, ухвали.

У кримінальному процесі в судових дебатах, крім прокурора й адвоката (захисника), можуть брати участь громадський обвинувач і громадський захисник; потерпілий і його представник; цивільний позивач і цивільний відповідач і їхні представники; близькі родичі, опікуни або піклувальники підсудного (як захисники) і сам підсудний.

У цивільному процесі в судових дебатах можуть брати участь позивач і його представник; відповідач і його представник; третя особа, яка заявила самостійні позовні вимоги, та її представник; третя особа без самостійних вимог; уповноважені органів державного управління, профспілок, державного підприємства, установи, кооперативних організацій і їхніх об'єднань, представники громадських організацій і трудових колективів і, звичайно ж, прокурор.

В адміністративному процесі на засіданні суду заслуховуються особи, які беруть участь у розгляді справи. До них належать особа, яка притягається до адміністративної відповідальності; потерпілий; законні представники особи, яка притягається до адміністративної відповідальності; адвокат; прокурор.

Судова промова державного обвинувача в кримінальному процесі своїм змістом має громадсько-політичну оцінку злочину й особи підсудного; характеристику складу злочину, який, на його думку,

підтверджено в судовому засіданні; вичерпний аналіз зібраних і перевічених на судовому слідстві доказів та обґрунтування ним своєї позиції щодо вини підсудного, кваліфікації його дій і міри покарання. Крім того, прокурор у промові підтримує висунутий ним або цивільним позивачем позов, якщо цього вимагає охорона державних чи громадських інтересів або прав громадян, а також висловлює й обґрунтовує свою думку з усіх інших питань, які належить вирішити судові під час постановлення вироку.

Судова промова громадського обвинувача повинна насамперед відобразити ставлення до вчиненого злочину та особи підсудного громадської організації або колективу трудящих, які уповноважили його для участі в судовому розгляді справи. Проте громадський обвинувач є самостійним учасником процесу й викладає судові свою думку про доведеність обвинувачення, суспільну небезпеку вчиненого злочину та особи підсудного, ґрунтуючись на даних судового слідства. У своєму виступі він має право також висловити власні міркування щодо застосування кримінального закону, міри покарання й інших питань.

Судові промови цивільного позивача та цивільного відповідача або їхніх представників своїм основним змістом мають питання, які стосуються відшкодування завданої злочином майнової шкоди: доведення чи недоведеність факту вчинення злочину, наявності чи відсутності підстав для висунення й задоволення позову, його предмета та розміру відшкодування. Питання вини підсудного й обрання йому міри покарання ними не обговорюються, оскільки це не пов'язано із цивільним позовом.

Судова промова громадського захисника спрямована на виконання функції захисту. У ній громадський захисник викладає судові свої міркування з приводу обставини, що пом'якшують вину підсудного або виправдовують його; можливості пом'якшення йому покарання; умовного засудження чи відстрочки виконання вироку, можливості передати підсудного на поруки громадській організації чи трудовому колективу, від імені яких громадський захисник бере участь у розгляді справи. При цьому громадський захисник обов'язково дає характеристику особи підсудного, виходячи з його трудової та громадської діяльності.

Судова промова захисника зумовлена його функцією в кримінальному процесі – функцією захисту – й повністю підпорядковується відстоюванню законних інтересів свого підзахисного. За своєю структурою вона, як правило, є аналогічною промові державного обвинувача. Проте за своєю спрямованістю – різко відмінною від промови прокурора. Захисник у своїй промові всі факти й докази розглядає під кутом інтересів підсудного, тлумачить їх так, щоб спростувати обвинувачення, а якщо воно безсумнівно доведене, пом'якшити його вину та відповідальність.

Судові промови впливають на формування внутрішнього переконання судді, допомагають суду глибше розібратися в усіх обставинах справи, всебічно, повно й об'єктивно дослідити ці обставини,

установити істину у справі та прийняти правильне рішення.

До змісту судової промови обов'язково входять ті елементи, які утворюють її предмет. Однак варто мати на увазі, що на зміст і форму судової промови великий вплив мають характер та обсяг справи, особа ратора, судова аудиторія. Особа промовця й судова аудиторія визначають певну побудову та виклад судової промови. Як немає однакових справ і людей, так не може бути й однакових судових промов [1].

Вільне володіння формами судової промови є мистецтвом, яке, як і всяке інше мистецтво, може набути в деяких риторів трафарету. Головними в судовій промові є її зміст і думки ратора.

Виходячи з теорії і практики судової риторики, можна виділити три основні засади судової промови: психологічну, етичну й логічну. Кожна з них впливає не тільки на зміст судової промови, а й на спосіб побудови.

Процесуальна діяльність учасників судочинства – передусім акт психологічний. Вона відбувається згідно зі своїми закономірностями і психологічною організацією суб'єктів, які здійснюють цю діяльність. За своєю психологічною природою судові дебати – форма мовленнєвого спілкування учасників судового процесу, спосіб передачі інформації. Це засіб переконання суду, учасників процесу в правильності висунутих суб'єктами дебатів тез і обґрунтованості висунутих ними рішень.

Змістом судової промови завжди є певні думки, ідеї, доводи, міркування, пропозиції. Вони неминуче пов'язуються з особистим ставленням людей до результатів дослідження, емоційним сприйняттям інформації, психологічним станом переконаності чи непереконливості в правильності зроблених висновків.

У психологічній структурі судових дебатів виділяються такі компоненти, як психологічні властивості та якості того хто виступає, психологія сприйняття промови і впливу останньої на формування судового переконання.

Уважно вислуховуючи судові промови, судді подумки простежують пройдений шлях шукання істини, усвідомлюють і зіставляють доводи й аргументи обвинувача та захисника, порівнюють їх. Це дає їм змогу побачити сильні й слабкі сторони в аргументації учасників судових дебатів, унести свої корективи в їхню оцінку, зробити правильні висновки, прийняти законне й обґрунтоване рішення.

Важливе місце в структурі судової промови посідають етичні засади. Будь-яка професійна діяльність повинна здійснюватися на основі тих етичних принципів, які сформувалися в суспільстві. Більше того, кожен вид діяльності виробляє свої норми професійної етики.

Судова етика містить комплекс моральних заборон і дозволів, обумовлених специфікою розгляду й вирішення в судових засіданнях кримінальних, цивільних, адміністративних справ. Дотримання етичних норм сприяє повнішому, результативнішому виконанню учасниками судових дебатів своїх

обов'язків, підвищенню ефективності їхньої діяльності. Етичні засади вимагають від судового ратора індивідуального підходу до кожної справи, яка розглядається, урахування особливостей учасників, які беруть участь у справі. Недопустимим приниження людської гідності, упередженість, однобокість у висвітленні обставин справи [4].

Судовий ритор не має права застосовувати незаконні засоби та методи для відстоювання своєї позиції, наполягати на твердженнях, які не підкріплені матеріалами справи. Він не має також права навмисно затягувати судовий розгляд справи, свідомо вводити суд та осіб, які присутні в залі судового засідання, в оману. Тільки моральні засади здатні забезпечити досягнення поставленої мети.

Логічні засади є тією базою, яка визначає обґрунтованість, переконливість і доказовість судової промови. Знання законів логіки, їх дотримання вважається необхідною умовою для правильного мислення, висловлювання своїх думок. В умовах судочинства, де на основі доказів формуються певні висновки та приймаються у справі відповідні рішення, знання законів логіки набуває особливого значення.

Закони логіки вимагають передусім точного визначення тез, які доказуються. Усяка невизначеність, розпливчастість предмета обговорення неминуче вплинуть на невизначеність висновків судового ратора. Вимоги логіки сприяють формуванню в риторів чітких суджень та обґрунтуванню їх доказовими даними.

У структурі судових дебатів виділяються такі функції судової промови, як комунікативна й інформативна [2].

Судові дебати виступають здебільшого як засіб спілкування, комунікації, як спосіб обміну думками й судженнями. Це форма відстоювання судовими роторами своїх процесуальних позицій, процес взаємодії між ними. У цьому розумінні судові промови – засіб комунікативного зв'язку, спосіб реалізації комунікативної функції.

Судові промови виконують також інформативну функцію. Промова кожного учасника судових дебатів повинна містити не лише відомості про досліджувані події, а й дані, які підтверджують правильність тлумачення цих подій, обґрунтованість висновків і пропозицій, тобто промова має бути аргументованою, доказовою, переконливою.

Кожен судовий ритор, згідно зі своєю процесуальною позицією, аналізує й дає оцінку зібраним доказам, формулює свої висновки й обґрунтовує їх тими даними, які були здобуті в процесі розслідування та судового розгляду справи. Старанно й ретельно необхідно проаналізувати не лише ті докази, які підтверджують позицію виступаючого, а й дані, які не узгоджуються з нею. Цим самим забезпечується всебічність, повнота й об'єктивність дослідження. Висновки, зроблені судовими роторами, стають переконливими та обґрунтованими, а якраз цього й чекають від них судді та інші учасники судового процесу.

Для досягнення завдань, які стоять перед судовими роторами, їм необхідно впливати на судову

аудиторію – це певна кількість людей у залі судового засідання, які беруть участь у розгляді справи або цікавляться нею. Для цього варто добре знати аудиторію, її мотиви, інтереси, переконання. З одного боку, судовим риторам легше від інших риторів, оскільки вони мають час для вивчення аудиторії під час судового слідства. Але з іншого, склад слухачів вельми неоднорідний і в цьому полягають труднощі в установленні контакту з аудиторією. Варто також ураховувати вік, емоційний стан, рівень уваги, готовність вступити в контакт, зацікавленість слухачів, щоб досягти взаєморозуміння із судовою аудиторією, спонукати слухати себе [3].

Увагу аудиторії можна притягнути й утримати певний час деякими прийомами, які одночасно є засобами виразності судової промови, посилення її емоційного впливу й виразності.

Підготовка судової промови розподіляється на кілька етапів: збирання матеріалів, аналіз матеріалів, систематизація матеріалів, письмова підготовка промови.

Судова промова – це результат судового слідства, і його неможливо підняти результатом попереднього слідства. Як прокурору, так й адвокату у своїх записах необхідно фіксувати показання підсудного, потерпілого, свідків, висновки й допити експертів, огляд речових доказів, місця події й ті додаткові дії, якими закінчується судове слідство. Усе, що може бути використано в промові, потрібно ретельно записати, підкреслити.

У свої нотатки ритор повинен записувати не лише найсуттєвіше з того, що відбувалося в суді, а й свої думки, які виникли в ході судового розгляду справи. Спочатку збирання матеріалів для промови є простим нагромадженням доказів і думок. З часом, у

ході розширення та поглиблення судового слідства, збирання матеріалів ускладнюється.

Продуктивно й ефективно збирає факти для промови лише той, хто бере активну участь у дослідженні доказів. Постановка питань допитуваним, отримання відповіді та її негайна оцінка – усе це діяльність прокурора й адвоката в дослідженні доказів, фактичних обставин справи.

Судовому ритору не варто боятися ставити гострі запитання підсудному, потерпілому, свідкам, експерту. Якщо в ході судового слідства прокурор чи адвокат байдуже поставиться до висновку експертизи та допиту експерта, годі чекати серйозної й обґрунтованої суперечки з експертом у судовій промові [8].

Рекомендується групувати різні джерела доказів, що значно полегшить перевірку їх достовірності чи сумнівності. У великих і складних справах записи доцільно робити за розділами: епізоди звинувачення, показання підсудних, документи, речові докази, висновки експертів тощо.

Висновки. Риторичні аспекти публічного мовлення становлять основу професіоналізму політика, юриста, викладача, управлінця. Знання основних принципів і правил ораторського мистецтва впливають на комунікативно-виконавську майстерність фахівця в будь-якій галузі. Особливо це актуально для юристів. Також важливо мати навички ділової комунікації, яка складається зі знання основ риторики, ведення дискусії, проведення різноманітних публічних заходів. Саме ці навички є обов'язковою умовою подальшого успішного кар'єрного зростання. Великого значення в цьому контексті набуває культура мови та спілкування, яка є критерієм комунікабельності й комунікативної компетентності юриста-оратора.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Риторика загальна та судова / С.Д. Абрамович, В.В. Молдован, М.Ю. Чикарькова. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
2. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і поняття: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2003. 264 с.
3. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навчальний посібник. Київ: Вища шк., 2003. 311 с.
4. Молдован В.В. Судова риторика. Київ: Заповіт, 1996. 320 с.
5. Молдован В.В. Судова риторика: теорія і практика: навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 496 с.
6. Молдован В.В. Риторика: загальна та судова: навчальний посібник. 2-е вид. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 320 с.
7. Олійник О., Молдован В. Юридична риторика. Теорія та практика: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2009. 214 с.
8. Хоменко І.В. Еристика: мистецтво полеміки. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 191 с.